

Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü
Tezi veren: Ord. Prof. Dr. Benno Landsberger..

AMARNA ÇAĞINDA MISIRIN ÖNASYA MÜNASEBETLERİ

Dr. FÜRÜZAN KINAL

Tarih İlmî Yardımcısı

Önasya tarihinin en hareketli ve dolayısıyla çok karışık bir safhası olan Amarha devri, Amarna mektuplarıyla ve Boğazköy arşivinin zengin vesikalarıyla aydınlanmıştır. Bu devrin siyasî tarihini 1927 yılına kadar yayınlanmış olan vesikalarla etraflı bir şekilde Bilabel işlemiştir, fakat son yıllarda yapılan Nuzi, Alalah ve Ugarit kazılarının verdiği yazılı vesikalar bu devrin mahiyetini çizmeğe yardım etmiştir. Bundan dolayı şimdi Önasya devletlerinin dahilî bünyesini daha iyi anlıyoruz. Bundan sarfi nazar, hadiselerin ve büyük devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerinin tarihini yeni bir kronolojik sıra içine getirebilmek denendi. Çünkü mektupların şimdiye kadar kabul edilen kronolojisi Sturm'un faraziyeleriyle sarsılmıştı. Bu vakıaların hakiki sırasını tekrardan kurabilmek ve bu devrin tarihini buna göre tayin etmek için, bütün Amarna mektuplarının yeniden tefsiri ve ilgili Boğazköy kaynaklarıyla mukayese edilmesi icabediyordu. Amarna mektuplarının incelenmesinde Prof. Landsberger'in, Eti kaynaklarının tetkikinde Prof. Gülterbock'un değerli yardımlarından faydalandım. Eserimizin neticesi, yanlış kronoloji faraziyelerinin reddi ve bazı önemli, yeni noktaların keşfi olmuştur.

I. Amarna çağının mahiyeti.

A — Mısır: Mısırda XVIII. sülâle ile başlayan devreye bir çok tarihçiler " Cihangirlik devri „ derler. Bu cihangirlik çok defa ifrata vardiirılmıştır. Bu cihangirlik devletin siyasî hududlarının genişliğile değil, bilâkis III. Thutmosisle başlayan emperyalizme uygun bir politika güdülmeye başlanmasile karakterize edilir. III. Amenofis zamanı bu emperyalizmin temin ettiği zenginlik ve refah çağıdır. Bu zamana ait çeşitli eşyalardaki lüks sefahatin başladığına işaret eder. III. Amenofis'in hiç Suriye seferi yapmaması da bunu perkiştirir. Oğlu ve halefi IV. Amenofis zamanında ise bu sefahat cemiyetin manevî hayatı üzerinde yeni bir dinî telekkinin uyanmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni din tabii muhalefetle karşılaşmış, fakat Firavun yaşadığı 17 yıl içinde

halka yeni tanrısını zorla tebcil ettirmiştir. Mısır hududlarından asla dışarı çıkmamış olan ve bir nevi monoteizm denilebilen Atonizmin bu 17 yıllık hakimiyetini bir çok tarihçiler mücerred bir devir olarak kabul ederler. Eserde bu nokta üzerine ısrar edilmiş ve hakikatte Amarna çağının III. Amenofis'in tahta çıkmasıyla başladığı ve Amarna mektuplarının da bu hüküm için isabetli bir delil olacağı gösterilmiştir.

b — Babil: Bu devirde Babilde Kaslar vardı. Şimdiye kadar Kaslar çağının Babil kültürü için bir çöküm devri olduğu sanılırdı. Halbuki bu devirde Babil manevî kültür hareketleri bakımından, yani edebiyat din ve idarî teşkilât sahasında bir üstünlük kazanmış, bilhassa Akadca yazıcılık ikinci genişleme safhasını bu zamanda yaşamıştır. Askerî zaaf ancak II. Burnaburiaş'ın ölümünden sonra kendini hissettirir.

c - Asur: Asurda dahi Asur-uballit ile bir kalkınma başlar, muahhar merkezîyetçi büyük Asur imparatorluğunun nüvesi bu zamanda doğar. Din ve edebiyat sahasında hemen tamamen Babil tesiri altında kalmalarına karşı hukuk alanında Asürlar bir özellik yaratmışlardır.

d — Mitanni: Mitanniler çok esaslı bir feodal teşkilât kurmuşlardı. Fakat Amarna çağında bu teşkilât bozulmağa başlamıştı. Beylerin kuvvetlenmesi merkezi kuvvetin zayıflamasını intaç etti. Diğer taraftan Hatti'nin ve Asur'un kuvvetlenmesi de Mitanni'nin çökümünü kolaylaştırdı. Ve bu suretle ilk olarak bir dünya devletler muvazenesi kendini hissettirdi. Mitanni'ler Akadca yazmak suretiyle Babil kültür tesirine girmişlerdir.

e — Anadolu: Hatti'de de Şuppiluliyuma ile bir yükselme devri başlar. Burada da eskidenberi cari olan bir feodalizm görülür. Mitanni feodalizminden farklıdır. Fakat başlıca başlıkları araştırılmamıştır. Etiler daha eski devlet zamanında Akadca'yı almışlar ve edebiyat alanında hemen tamamen Babilin tesirinde kalmışlardır. Din bakımından ise Etilerin temasa geldikleri hemen her kavmin tanrısı Eti panteonunda yer almıştır. Buna mukabil mağlup prensliklerle muahede akdetmek Etilerin dünya kültür tarihine malettikleri bir hususiyettir.

f — Önasyaya Genel bakış: Demekki Mitanni müstesna Önasyanın diğer büyük devletlerinde hep bir ileri hamle vardır. Mitanni'nin çökmesi de siyasî muvazenenin icabıdır. İlk defa bu devirde milletler birbirleriyle kültür münasebetlerinde bulunurlar. Dolayısıyla bir beynelmillelik doğar. Bunun müşterek hatları Akadca yazıcılık ve feodalizmdir. O halde Amarna çağı gerçekten Önasya'ya şamil, karakteristik bir devirdir.

II. Arşiv meselesi ve kronolojisi.

a. Arşiv meselesinin bugünkü durumu: Armana mektupları bir çok müellif tarafından işlendiği halde arşiv meselesine gereği kadar yer

verilmemiştir. Yalnız Knudtzon eserinin (VAB I) mukaddimesinde arşivin muhtevası hakkında bilgi verir ve bazı tasnifler yapar. Son yıllarda müteveffa Alman bilgini Sturm da mektupların kronolojisine temas etti. Akizzi mektuplarının IV. Amenofis'e aidiyeti gibi bazı isabetli fikirleri varsa da, bütün Hazannu (şehir beyi) mektuplarını bu Firavuna atfetmesi yanlıştır.

b. Çivi yazısının Mısır'a girişi: Çivi yazısının Mısır'a Suriye-Filistin yoluyla girdiği aşikârdır. Nitekim Tel-el-Hasi, Tel Taanâk ve Qatna'da daha eski zamanlara ait çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Mezopotamya yazısı-için, ilkin Hammurabi çağında, sonra Sauşşatar zamanında olmak üzere iki intikal devri tesbit etmek kabildir. Bir mektupta (EA 74, 10) IV Thutmozis zamanında bir tablet arşivi olduğu bildiriliyor. Babilli Karaindaşla muasır olduğu tahmin edilebilen III. Thutmozis zamanında Babil münasebete girildiği de malûmdur, fakat bu münasebetin yazılı mı, sözlümü olduğunu bilmiyoruz. Lâkin herhalde III. Thutmozis'in Huni ülkelerini istilâsından sonra çivi yazısı Mısır'a girmiştir.

c. Amarna arşivinin mahiyeti: Sayısı 350 yi aşan mektuplardan ancak 30 kadarı kazılarla elde edilmiş, diğerleri hep fellehlardan satın alınmıştır. Fakat bütün arşiv buluntusu içinde ancak 12 Firavun mektubu müsveddesi vardır, bunun 9 zu satın alınanlardan, 4 tanesi de kazılarla meydana çıkarılanlardandır.

Kazılarda elde edilenlerin çoğunun mektep temrini olması gariptir. Bu netice bizi şu hükme götürüyor: Amarna arşivi bulunmuştur, fakat ele geçen tabletler arşivde bir ayıklama yapıldıktan sonra, arta kalanlardır. Yeni ve önemli mektuplar tekrar Tep'e götürülmüştür.

d. Mektupların tarihlenmesi: Mektuplar baba oğul iki Firavuna ait olduğu için bunları eski ve yeni diye ayırmak lâzımdır. Fakat Hazannu mektuplarında Firavunun ismi söylenmediğinden bunları ayırmak güçtür. Bazı mektuplarda (EA 23, 27, 33, 254) Mısırlı arşiv memurları tarafından yazılmış hiyeratik tarihler vardır. Bazılarında da tanrı Amon veya Amon isimli şahıs adları geçer. Böyle mektuplar tabii III. Amenofis'e aittir. Bir de hangisine gönderildiği kesin olan mektuplardaki şahıslar veya olaylar dolayısıyla diğer mektupları târihlemek mümkün olur.

III. Büyük devletler arasındaki münasebetler.

1 — Mısır - Babil münasebetleri: Bu münasebetleri yalnız Amarna mektupları ile öğreniyoruz. Mektuplarda siyasî olaylardan pek az bahsedilir. Mektuplar daha ziyade iki memleket arasında yapılan evlenmeler maksadiyle yazılmıştır. Evlenme meseleleri de altın ve hediye gönderme ile ilgilidir. Babil kralı çocukça bir ifade ile az altın gönderilir-

se, kızını vermiyeceğini söyler. III. Amenofis zamanında altın ve hediye daha boldur. III. Amenofis, Kadaşman-Enlil'in hem kız kardeşiyle hem kızıyla evlenmişti. IV. Amenofis te Burnaburiaş'ın kızı ile evlenmek ister. Mektuplarda üç tane evlenme bahis mevzuudur. Son iki evlenmenin gerçekten vukuu kuşkuludur. Son evlenmeye siyasî diyemeyiz. Çünkü üçüncü evlenme teklifi IV. Amenofisin son zamanlarına rastlar. Bu zamanda Mitanni artık düşmüştür, ve Mitanni'nin arkasındaki Babili elde etmek gibi bir düşünce yersizdir. Bu münasebetler bazan daha çok samimileşmiş, bazan da soğumuştur. Saraylar arasında bir protokolun mevcut olduğunu mektuplardan sezmek kabildir. Kadaşman-Enlil bir büyük bayram için davetiye "yine gel, ye, iç,, göndermediği için Firavuna sitem eder, kendisi 50 kişilik "yine gel, ye, iç,, göndermiştir (II₉;9₂₇). Burnaburiaş'ın bir mektubunda da Firavun'un babasının karısına ağlanmıştır (EA 11₄). Burnaburiaş'ın hastalığında geçmiş olsuna gelmeyen Mısır elçisi huzura bile kabul edilmez (EA78-1). Mısır veliahtlığına prenses Mayatu (Merit-Aton) nun geçtiği haber alınır alınmaz, ona da lazur taşından gerdanlık gönderilir. Bütün bu münasebetleri nisbî olarak tarihlemeye çalıştık.

2 — Mısır - Mitanni münasebetleri: Bu münasebetlerin başlangıcı büyük Thutmosis zamanına kadar çıkar. Fakat bu zamandaki temaslar tamamen düşmancasıdır. Gerçi Sidney Smith Thutmosisi Sauşatar'dan evvele koyarsa da, buna karşı bir hayli delil gösterdik.¹ İlk dostluk münasebeti IV. Tutmosis zamanında başlar. Mısır Firavunu, Mitanni kralı Artatama'nın kızıyla evlenir (EA29). Bu sıralarda ne Asurlar, ne Etiler henüz siyasette ehemmiyetli bir varlık göstermiyorlardı. Fakat bu iki eski düşmanı bir akrabalığa sevkeden âmil, Etilerin Haleb'i zaptetmesidir. Esasen daha II. Hatusil zamanında yeni Eti devleti ilk kalkınma hareketi gösterir.. Mitanni ve Mısır üçüncü bir düşman karşısında anlaşıp birleşmeyi daha az zararlı bulurlar. Bu suretle başlayan dostluk Amarna çağına kadar aksamadan gelmemiştir. Çünkü Artatama'nın oğlu II. Şuttarna'nın ölümünden sonra, Mitanni ülkesi dahilî kargaşalıklar içinde bocalamağa başlar. Tuhi ihtilâli neticesinde tahtın meşru varisi Artaşumara öldürülür ve yerine bir çocuk olan Tuşratta geçirilir. Tuhi tabii olarak eski siyasete aykırı bir yol tutar,¹ Mısır ile münasebeti keser. Zaten Artaşumara'nın kız kardeşi de Mısır Firavunu ile evli idi. Bu vaziyet Tuşratta'nın büyüüp intikam almaşına kadar devam eder. Tuşratta dahilde asayişin temin ettikten sonra Mısır arazisine bile saldırır (EA 90₂₀;95₂₇), hatta Sumura bile inmeğe kalkar (EA 85₅₁). Fakat Şimalde , Şuppiluliyuma harekete geçince, Tuşratta da dedesinin takip ettiği siyaseti güder, Mısır ile anlaşmak için ilk mektubunu yazar (EA 17). Tuşratta bu mektubunda Etilere karşı

¹ Sidney Smith'in Alalakh and ohronology, S. 40 da bu hususta ileri sürdüğü fikirlerini reddetdik, bak, Fakülte yıllığı S. 1038-1045.

bir zaferden bahsetmeyi de ihmal etmez, ve sözde Hatili esirlerden bir köle ve bir cariye gönderir. Boğazköy, vesikasında da aynı hadise çok kısa olarak anlatılır (Mattivaza muahedesi, öy. 1). Fakat tarafsız bir kaynak sayılan bir Biblos mektubunda (EA 75₃₅) Firavuna Hatti kiralının Mita (Mitanni) kralının elindeki bütün memleketleri zabtettiği bildirilir. İki düşmanın birbirile barışması Mısır menfaatlarına da uygun düştüğünden Mısır - Mitanni dostluğu yeniden ihya edilir ve kız alıp verilmeler başlar. Mısır-Mitanni dostluğu esnasında üç evlenme olmuştur. İlk IV Thutmosis'in zevcesi Mutemvia, sonra III. Amenofis'in karısı ve Şuttarna'nın kızı Gilu-Hepa, üçüncü olarak da Tuşratta'nın kızı Tadu - Hepa Mısıra gelin gitmişlerdir. İşte bütün. Mitanni mektuplarında bu evlenmeler dolayısıyla gelip giden elçi ve hediyelerden bahsedilir. Mitanni mektupları gurubuna bizim araştırmalarımızla bir mektup daha eklendi. (EA 30). Bu mektubun önemi siyasî bir vesika olmasındadır, çünkü vesika mühürlüdür. Bundan başka Nuzi vesikalariyle öğrendiğimiz Mitanni devlet teşkilâtı hakkındaki bilgimizi de kuvvetlendirmektedir. İsmi bilmediğimiz bir Mitanni kiralının Kiriahi (Kenan) ye hâkim olduğunu da bu mektupla tevsik ediyoruz. Bütün bu münasebetlerin kronolojisi de yine nisbîdir. Bilhassa son Açıana kazıları Mitanni sülâlesinin şeceresi için faydalı olmuştur. Biz bu şecerenin Mısırlı muasırlarını tesbite çalıştık. Bize göre şimalî Suriye hakimiyeti Sauşşatar'dan sonra Mısıra geçmiş² fakat III. Amenofis zamanında bu hakimiyet yine elden gitmiştir.

3 — Mısır - Eti münasebetleri : Mısır - Eti münasebetlerini hem Amarna mektupları hem de Boğazköy vesikalarıyla öğreniyoruz. Amarna'da Şuppiluliyuma'nın adını taşıyan ve IV. Amenofise gönderdiği anlaşılan bir mektuptan başka diğerlerinin Haiti'den gönderildiği şüphelidir. Yalnız EA 44 deki ismi Zida okumak suretile Knudtzon'dan ayrılarak bunun da Hatti'den gönderildiğini düşünüyoruz. Etice yazıdıkları için Arzava mektupları da burada incelendi. Prof. Landsberger EA 32 deki elçi Labbaia'nın adının Kalbaia okunmasını teklif etti. Bu teklif tarihî hadiselerle uygundur ve bu şahsın Filistin'li Labaya ile hiçbir ilgisi yoktur. Hatti'li gibi görünen mektuplardan hiç birinde siyasî durumu aydınlatacak nokta yoktur. Buna karşı Suriye Hazannularının mektuplarında Eti seferlerinden daha çok bahsedilir. Biz IV. Amenofis'e gönderilen mektuplarda anılan Hatti seferlerinin Şuppiluliyuma'nın ikinci Suriye seferi olduğu sonucuna vardık. Meselâ EA 126 ikinci sefer esnasında yazılmıştır, çünkü Ugarit henüz yakılmamıştır. Aziru mektupları ise ikinci seferden sonra Suriyede Eti nüfuzu tekrar sarsıldığı zaman yazılmıştır. Çünkü Sturm'un da işaret ettiği gibi Aziru mektuplarında Gubla alınmıştır, hem de Şuppiluliyuma Nuhaşşe'de iken Aziru Mısırla muhabereye cesaret edemez. Bu mektupların en mühimi

² Sjdney Smith, *Alalakh and Chronology S. 40da Sauşşatar'ı III. Thutmosis'den sonraya koyar. Bu husustaki münakaşalar gerek doktora tezimde, gerek yıllıkta anlatıldı.*

şüphesiz EA 170 dir. Buradaki sefer KBo V, 6 da bildirilen Lupâkkiş seferiyle aynıdır, yani Piphururiaş IV. Amenpfiş'dir. Mısır - Eti münâsebetlerini tarihlemek için Piphururiaş'ın kim olduğunu tayin etmek lâzımdır.

IV. Genel Kronoloji.

Eski zamanlar tarihi için her zaman nisbî kronoloji kullanılması taraftarıyız, fakat tarihî olayları mutlak rakamlarla göstermek lâzım gelirse, Önasya çevresinde en kesin krönolojiyi Mısırın sotis devreleri verir. Mısır kronolojisi için hareket noktası olarak I. Sethos'un tahta çıkışını aldık. Bu noktadan XVIII. sülâlenin başına kadar geriye ve Kadeş muharebesine kadar da bu tarafa doğru yürüdük. Kadeş muharebesiyle Etilerle ve Etiler vasıtasıyla de Babil ile bir sinkronizm kurmak mümkündür. Bu suretle II. Ramses Hattuşil sulhunun 1294 de olduğu tesbit edilir. Bu tarihten Amarna çağının ikinci mümessili Ekhnatoh'un cülusuna kadar 101 yıl geçmiştir (Haremhep rakamı emin değildir), yani III. Amenofis'in ölümü $1294 + 101 = 1379$ olur. Babil kiral listelerinin verdiği rakamlarla Amarna çağının Babil kralı Bumaburiaş'ın zamanını da $1294 + 106 = 1384$ olarak tayin ederiz. Bu neticeyi kontrol için Babil kronolojisinin sağlam basamaklarından biri olan 1200 deki duello tarihinden geriye, Burnaburiaş'a kadar kiral listelerinin yardımıyla çıkarırsak, yine 1384 yılına varırız. Bu sonuç sinkronizminin doğruluğunu gösterir ve netice tatmin edicidir.

V. Suriye - Filistin şehir beylikleri.

a — Giriş: Mısırın Önasya ile iktisadî münasebetlerini bağlayan tek kara yolu Suriye - Filistin şerididir. Bu daha orta devlet zamanında idrâk edilmişti. III. Thutmosis Mitanni devletinin burada bulduğu feodal şehir beyleri sistemini olduğu gibi muhafaza etti. Mısır vergi verme karşılığında onların istiklâllerine müsaade etti. Bu sistemin Amarna çağında da yaşadığını görüyoruz. Şehir beyleri kendilerine Hazannu derler, fakat Nuzideki Halzuhlu'luk burada yoktur, buna karşı Hazânnudan bir derece daha üstün olan küçük kiralıklar vardır. Hazânnular birbirlerine çok defa kiral derler, fakat her kiral denilen bir küçük kiral değildir. Mısır idaresi bu eyaletleri rabisu denilen memurlarına kontrol ettirir. Bütün bu küçük kiral ve Hazannular seferî ordunun iaşesini de temine mecburdurlar (EA 55₁₀; 287₄₄; 324₁₅).

Mısırın bu beyliklerle olan münasebetlerini daha açık görebilmek için her şehri ayrı ayrı gözden geçirdik. Fakat mektupların gösterdiği kültür tesirlerine göre Suriye-Filistin bölgesinde şimalî Suriye, Finike, ve Filistin olmak üzere itibarî bir taksim yaptık. Birinci bölgeden çıkan mektuplar Mitann-Hurri kültür tesiri gösterir. Finike şehirleri daha fazla

samîdir, Filistin'de ise hayret edilecek kadar çok Ârî isimli şahıslar görülür.

b. Kuzey Suriye bölgesi; Daha Sauşşatar zamanında bütün bu bölge Mitanni hakimiyetine girmişti, fakat Sâuşşatar'ın sonlarına doğru, yani kraliçe Haçepsut'un ölümünden sonra buraların hakimi III Thutmosis oldu. Eti kiralı II. Tuthalia Halebi zaptettiği zaman, bir Hani-galbat kiralını da yenmişti. Amama çağında şimalî Suriye bölgesi yine Mitanni kiralının elindedir. Çünkü Şupiuliyuma Halebi yeniden zapt ediyor (Mattivaza muahedesi, Öy. 30). Bundan başka mektuplarda Halep veya Alalah'tan hiç bahsedilmemesi de buna bir delildir. Bu görüşü bilhassa Nuhaşşe fedarasyonunun tarihi aydınlatır. Şimdiye kadar bir Nuhaşşe mektubu sayılan EA 51 in III. Amenofis zamanındaki Qatna kiralı Adad-nirari'ye ait olduğu kanaatindeyiz.

c. Finike şehirleri: Amurru, Sumur Ullaza, Gubîa ve Rid-Abdi mektuplarında komşu olarak adı geçen şehirler bu guruba girerler. Sumurdan gönderilmiş mektup olmadığından Amurru'nun merkezi sayılır. Gerek Amurru, gerek Biblos mektuplarında bir düziye Sumurdan bahsedildiği için, tarihi olayların sırasını takip edebiliyoruz. Yalnız EA 67 yi Abdi-Aşirta mektuplarından ayırdık, çünkü Abdi-Aşirta hiç bir mektubunda firavuna "şamşi belia,, demez. Bu bölgeye ait mektuplarla Amama çağında Mısır idaresinin gevşediğini görüyoruz. Karada habiru (SA.GAZ) lar, denizde milim adamları (korsanlar ?) ile asayiş tamamen bozulmuştur. Şehir beyleri yeni kuvvetlenen devlete, Hattiye temayül ederler. Azim Hatti elçisi ile görüşüğünü firavundan saklamağa lüzum görmez. Aynı suretle Qatna da ayaklanır, Aziru ile Aitakkama birleşirler, dolaylarındaki şehirleri yağmalamağa başlarlar. Fakat Suppiluliyuma'nın ikinci seferinden sonra Suriyede Eti nüfuzu yine sarsılır. Ozaman Aziru ve Aitakkama bile Mısıra dönerler. IV. Amenofis Aziru'yu Mısıra getirecek kadar otoritesini kullanır. Aziru'nun Mısırdan ne suretle döndüğünü bilmiyorsak da, bundan böyle daima Eti taraf dan kaldığını görüyoruz. Bu sessiz çarpışma Ekhnaton'un ölümüne kadar sürer. Nihayet Suppiluliyuma Kargamış muhasarasında iken, Mısır kraliçesi Dahamun'dan aldığı mektup üzerine Mısıra gönderilen oğlunun öldürüldüğünü ve bundan sonra iki devlet ordusunun karşılaştığını Murşil anellerinden öğreniyoruz. Etiler bu seferde Sidon'a kadar dayanırlar (EA 170). Çünkü bu mektuptaki Addumi, H. Winkler'in AOF (1902) S. 177 de yayınladığı mühürlerin sahibi olan Sidon kiralıdır. Tyrus mektuplarının en önemlisi de EA 155 dir. Abimilki bu mektubunda şehrine SAL Maiatunun kölesi diyor, o halde Burnaburiaş mektupları gibi bunu da IV. Amenofis'in son zamanlarına, yani prenses Merit - Aton'un veliht olduğu zamana koymalıyız. Belkide Ekhatonun ölümünden sonra, doğrudan doğruya Semenkhare'ye gönderilmiştir, bu taktirde arşivin en yeni mektubudur.

c — Filistin şehirleri : Bu gurupta yalnız Megiddo, Akkâ, Yerusalem, Askalon mektupları gözden geçirildi. Filistinli olması muhtemel olan daha bir çok küçük ve önemsiz mektupları nazarı itibara almadık. Megiddo beyi Biridia'nın mektuplarını Labaia'nın mektuplarıyla tarihlıyoruz. Labaia'nın hangi şehrin beyi olduğunu bilmiyoruz, fakat onun III. Amenofis'in 12. yılında isyan ettiği kesindir. Çünkü onun mektuplarında III. Amenofis zamanında yaşadığı kat'î olan (Dossin, RA 31, S. 125) Milku-ilu'dan çok bahsedilir. Akkâ'lı Zutatna ile Zurata'nın mektupları da Ekhnaton zamanına aittir, zira Burnaburiaş, Şaratum'un oğlu Şutatna'nın Babil tüccarlarını öldürdüğünü Firavun'a bildirmisti. (EA8₁₉). Yerusalem beyi garip olarak Hepat'lı bir isim taşır, fakat mektuplarında memleket adlarının Etilerde olduğu gibi KUR^{URU} idogramlarıyla yazılması bununla ilgili olmasa gerek. Bu Eti kültür tesirinden ziyade, şimali bir kâtip olmasıyla açıklanır. Abdi-Hiba'nın Hazannu değil, askerî bir komutan olması dikkate değer (EA 285₅). .

Bütün bu kargaşalıklar Sturm'un zannettiği gibi, yalnız IV. Amenofis zamanında değil, tersine olarak III. Amenofis'in idaresinin başlarında olduğunu gördük. Fakat Suriye-Filistin hadiselerinin bu iki Firavun'dan hangisinin kaçınıcı yılında olduğunu söyleyemiyoruz. Çünkü Abdi-Aşirtanın III. Amenofis'in kaçınıcı yılında öldüğünü veya hiç olmazsa hangisinin daha evvel öldüğünü bile bilemiyoruz. Yalnız Amurru olaylarının Rib-Addinin III. Amenofis'e yolladığı 28 mektubun yazıldığı müddet içinde cereyan etmesi lâzımdır. Sturm'a göre Suriye isyanları EA 106₁₇ nin yazıldığından beş yıl evvel çıkmıştır ve yine ona göre, bir mektubun gidip gelmesi için de 2 ay lâzımdır (81, ₂₉; 82, ₄₂). Halbuki Rib-Addi'nin yalnız IV. Amenofis'e gönderdiği mektuplar bile bu beş yıla sığmaz, böylece Sturm'un bütün Hazannu mektuplarının IV. Amenofis'e ait olduğu iddiası çürür.

Neticede bu devirde Mısırın Önasya siyaseti şöyle hülâsa edilir: Mitanni devleti kuvvetli oldukça komşu büyük devletlerle dost olmak; zayıfken de onu onun düşmanlarına ezdirmek. Küçük beyliklerinde birbirleriyle rekabetine göz yummak. III. Amenofis bu siyaseti başarı ile idare etti, fakat IV. Amenofis Eti, Asur gibi taze kuvvetler karşısında Mitanniye madde-ten yardım edeceği yerde, babası zamanında olduğu gibi, yalnız diplomasi ile yardım etti. Esasen de dahilî kargaşalıklarla, reformunun heyecanlarını bastırmakla meşguldü. Böylece Önasya siyaseti ihmale uğradı, Ekhnaton öldükten hemen sonra ise Etiler Sidona kadar ilerlemişlerdi ve Mısır için Suriye artık tamamen kaybolmuştu, Mısırın elinde yalnız Filistin kalmıştı.